

حکمرانی و مدیریت تعاونی‌ها

تألیف

سعید حجازی فر

انتشارات دانشگاه غیرانتفاعی آفاق

فهرست مطالب

فصل اول: آشنایی با تعاون و تعاونی در اسلام و غرب	۱
مقدمه	۲
۱-۱. مفهوم تعاون	۲
۱-۱-۱. تعریف لغوی	۲
۱-۱-۲. تعریف اصطلاحی	۲
۱-۳. ارزشهای تعاون	۷
۱-۴. اصولی بین‌المللی تعاونی‌ها	۸
۱-۵. اهداف و ضوابط کلی بخش تعاون	۹
۱-۶. تعاون در اسلام	۹
۱-۶-۱. تعاون در قرآن	۱۰
۱-۶-۲. تعاون در احادیث و روایات	۱۱
۱-۶-۳. مصادیق تعاون در اسلام	۱۸
۱-۶-۴. موانع تعاون در اسلام	۲۱
۱-۶-۵. تعاون از منظر امام خمینی (ره)	۲۲
۱-۶-۶. تعاون از منظر امام خامنه‌ای (مدظله العالی)	۲۵
۱-۷. تاریخچه تعاونی در ایران	۳۱
۱-۷-۱. تعاونی‌ها پیش از انقلاب اسلامی در ایران	۳۲
۱-۷-۲. تعاونی‌ها پس از انقلاب اسلامی در ایران	۳۶
۱-۸. تاریخچه تعاونی در جهان	۳۷
۱-۸-۱. دوران تعاون اجتماعی	۳۸
۱-۸-۲. عصر تعاون صنعتی	۳۹

۹-۱. پیش‌گامان و اندیشمندان تعاونی ۴۳

فصل دوم: شرکت‌های تجاری و تعاونی‌ها ۵۳

مقدمه ۵۴

۱-۲. انواع شرکت‌های تعاونی ۵۴

۱-۱-۲. انواع شرکت‌های تعاونی بر حسب اندازه ۵۴

۲-۱-۲. انواع شرکت‌های تعاونی بر حسب نوع عضویت ۵۴

۳-۱-۲. انواع شرکت‌های تعاونی بر حسب گرایش فعالیت ۵۴

۴-۱-۲. انواع شرکت‌های تعاونی بر حسب نوع عملیات ۵۸

۵-۱-۲. انواع شرکت‌های تعاونی بر حسب هدف ۵۸

۲-۲. انواع شرکت‌های تجاری ۵۹

۱-۲-۲. شرکت‌های سرمایه ۵۹

۴-۲-۲. شرکت‌های تعاونی ۶۵

۳-۲. مقایسه شرکت‌های تعاونی با شرکت‌های تجاری ۶۷

۱-۳-۲. از نظر هدف ۶۷

۲-۳-۲. از نظر عضویت ۶۷

۳-۳-۲. از نظر سرمایه ۶۸

۴-۳-۲. از نظر سود ۶۹

۵-۳-۲. از نظر سهم ۷۰

۶-۳-۲. از نظر آثار اجتماعی ۷۰

۴-۲. طراحی شرکت تعاونی قابل عرضه در بورس ۷۲

۱-۴-۲. ارکان مدل ارائه شده ۷۳

۲-۴-۲. شرکت تعاونی سهامی عام ۸۱

۹۱	فصل سوم: سیاست‌ها و قوانین بخش حکمرانی تعاونی
۹۲	مقدمه
۹۲	۳-۱. بخش حکمرانی تعاونی در قانون اساسی
۹۲	۳-۱-۱. اصل ۴۳ قانون اساسی
۹۳	۳-۱-۲. اصل ۴۴ قانون اساسی
۹۳	۳-۲. بخش تعاون در سیاست‌ها
۹۳	۳-۲-۱. سیاست‌های کلی اصل چهل و چهارم
۹۹	۳-۲-۲. سند توسعه بخش تعاون
۱۲۰	۳-۳. بخش تعاون در قوانین
۱۲۰	۳-۳-۱. قانون اجرایی سیاست‌های اصل ۴۴
۱۴۷	۳-۳-۲. قانون بخش تعاونی اقتصاد جمهوری اسلامی ایران
۱۷۳	۳-۴. مزیت‌های بخش تعاون در نظام جمهوری اسلامی
۱۷۴	۳-۴-۱. حمایت‌های قانونی از بخش تعاون
۱۷۶	۳-۴-۲. تخفیفات و معافیت‌ها
۱۷۷	۳-۴-۳. تسهیلات
۱۷۹	۳-۴-۴. آموزش‌های تخصصی و حرفه‌ای مصوب به صورت رایگان
۱۷۹	۳-۴-۵. اولویت در واگذاری‌های دولتی
۱۸۰	۳-۴-۶. سایر حمایت‌ها
۱۸۴	۳-۴-۷. قوانین و آیین‌نامه‌های مرتبط
۱۹۱	۳-۴-۸. قوانین و مقررات مالیاتی مرتبط با بخش تعاون
۱۹۷	فصل چهارم: مدیریت و رهبری در تعاونی
۱۹۸	مقدمه

- ۱۹۸..... ۴-۱. تعریف مدیریت
- ۱۹۸..... ۴-۲. وظایف مدیریت
- ۱۹۹..... ۴-۳. تشکیل تعاونی
- ۲۱۷..... ۴-۴. برنامه‌ریزی در تعاونی
- ۲۱۸..... ۴-۴-۱. برنامه‌ریزی و انواع آن
- ۲۱۹..... ۴-۴-۲. برنامه‌ریزی در تعاونی‌ها
- ۲۲۳..... ۴-۴-۳. برنامه‌ریزی استراتژیک در تعاونی‌ها
- ۲۳۵..... ۴-۴-۴. مدیریت راهبردی
- ۲۴۱..... ۴-۴-۵. تحلیل محیطی شرکت‌های تعاونی مرز نشینان
- ۲۵۲..... ۴-۵. سازماندهی تعاونی‌ها
- ۲۵۲..... ۴-۵-۱. ساختار سازمانی
- ۲۵۵..... ۴-۵-۲. ساختار ارگانیک در تعاونی
- ۲۵۸..... ۴-۵-۳. تحولات ساختاری و ادغام در بخش تعاون
- ۲۶۸..... ۴-۵-۴. مدیریت منابع انسانی در بخش تعاونی
- ۲۷۸..... ۴-۵-۵. کارآفرینی سازمانی در تعاونی‌ها
- ۲۹۰..... ۴-۶. رهبری در تعاونی
- ۲۹۰..... ۴-۶-۱. مفهوم و تئوری رهبری
- ۲۹۲..... ۴-۶-۲. سبک رهبری
- ۲۹۵..... ۴-۶-۳. سبک رهبری اسلامی
- ۲۹۶..... ۴-۶-۴. حیطه‌های رهبری
- ۲۹۷..... ۴-۶-۵. رهبری در تعاونی‌ها
- ۳۰۰..... ۴-۷. نظارت، کنترل و بازرسی در تعاونی‌ها
- ۳۰۰..... ۴-۷-۱. نظارت و کنترل در تعاونی‌ها
- ۳۰۷..... ۴-۷-۲. بازرسی در تعاونی

۳۲۲۴-۸.ارزیابی عملکرد تعاونی ها
۳۲۳۴-۸-۱.ارزیابی تعاونی ها
۳۲۷۴-۸-۲.تعاونی برتر از نظر وزارت تعاون، کار و رفاه اجتماعی
۳۳۰ فصل پنجم: بررسی تطبیقی حکمرانی تعاونی در ایران و در جهان
۳۳۱مقدمه
۳۳۱۵-۱.تعاون در ایران
۳۳۱۵-۱-۱.روند توسعه بخش تعاونی از منظر برنامه ها و اقدامات دولتها (۱۳۵۷-۱۳۰۱)
۳۳۶۵-۱-۲.روند توسعه بخش تعاونی از منظر برنامه ها و اقدامات دولتها (۱۳۹۰-۱۳۵۸)
۳۴۱۵-۱-۳.عملکرد بخش تعاونی ایران در پنج دوره زمانی (۱۳۹۵-۱۳۰۱)
۳۴۲۵-۱-۴.روند تأسیس بنگاههای تعاونی (هنوز فعال) در دوره (۱۳۹۵-۱۳۰۱)
۳۴۳۵-۱-۵.روند ایجاد اشتغال بنگاههای تعاونی در دوره (۱۳۹۵-۱۳۴۵)
۳۴۳۵-۱-۶.ترکیب تعداد بنگاههای تعاونی و میزان اشتغال در دوره های زمانی
۳۴۴۵-۱-۷.توزیع استانی بخش تعاونی
۳۴۵۵-۱-۸.میزان اشتغال بخش تعاون در استان ها
۳۴۵۵-۱-۹.سهم استان ها از میزان اشتغال بخش تعاون
۳۴۶۵-۱-۱۰.سهم بخش تعاونی از کل اشتغال استان ها
۳۴۶۵-۱-۱۱.تعداد اعضاء بخش تعاون در استان ها
۳۴۷۵-۱-۱۲.شاخص میزان نفوذ (محتوای) بخش تعاونی در استان ها
۳۴۷۵-۱-۱۳.تعداد بنگاههای بخش کشاورزی تعاونی در استان ها
۳۴۸۵-۱-۱۴.میزان اشتغال بخش کشاورزی تعاونی در استان ها
۳۴۸۵-۱-۱۵.اولویت ها و ظرفیتهای توسعه بخش تعاونی کشاورزی در استان ها
۳۴۹۵-۱-۱۶.سهم استان ها از اشتغال بخش تعاونی کشاورزی و میزان نفوذ بخش تعاونی

۳۵۰.....	۵-۲.بخش تعاونی در جهان
۳۵۰.....	۵-۲-۱.آشنایی با اتحادیه بین‌المللی تعاون (ICA)
۳۵۱.....	۵-۲-۲.دفاتر منطقه ای اتحادیه بین‌المللی تعاون
۳۵۱.....	۵-۲-۳.سازمان‌های بخشی اتحادیه بین‌المللی تعاون
۳۵۱.....	۵-۲-۴.بررسی وضعیت تعاونی‌های برتر جهان
۳۵۹.....	۵-۲-۵.تعاونی‌ها در کشورهای مختلف
۳۶۶.....	۵-۳.تجارب کشورهای مختلف و ارائه نکات راهبردی برای توسعه تعاون در ایران
۳۶۶.....	۵-۳-۱.سطح خرد
۳۷۸.....	۵-۳-۲.سطح میانی
۳۸۳.....	۵-۳-۳.سطح کلان
۳۹۳.....	فصل ششم: الگوهای حکمرانی و مدیریت موفق تعاونی‌ها
۳۹۴.....	مقدمه
۳۹۴.....	۶-۱.شرکت تعاونی دانش‌بنیان جاپکو
۳۹۷.....	۶-۲.شرکت تعاونی تولیدکنندگان پارافین ایران
۳۹۸.....	۶-۳.مجتمع تعاونی فرهنگی-آموزشی راه رشد
۴۰۱.....	۶-۴.شرکت تعاونی دانش‌بنیان نوآوران بهینه کار یزد
۴۰۷.....	۶-۵.شرکت تعاونی پیشتازان آئین زندگی
۴۱۰.....	۶-۶.شرکت تعاونی افزار کارا
۴۱۱.....	۶-۷.شرکت تعاونی خدمات فنی مهندسی کشاورزی مرجع رفسنجان
۴۱۱.....	۶-۸.شرکت تعاونی تولیدی زنبورداری کوه‌دشت خراسان
۴۱۴.....	۶-۹.شرکت تعاونی پست پیش‌گامان بادپا
۴۱۵.....	۶-۱۰.شرکت داروسازی فاران شیمی

۴۱۶.....	۶-۱۱. بیمارستان بهبود
۴۱۸.....	۶-۱۲. شرکت تعاونی گردشگری و خدمات هواپیمایی کارکنان ایران ایر تور (تکا)
۴۲۳.....	فصل هفتم: حکمرانی و مدیریت تعاونی‌ها و اقتصاد مقاومتی
۴۲۴.....	مقدمه
۴۲۵.....	۷-۱. مفهوم اقتصاد مقاومتی
۴۲۵.....	۷-۲. سیاست‌های کلی اقتصاد مقاومتی
۴۳۰.....	۷-۳. ابعاد و مولفه‌های اقتصاد مقاومتی از منظر مقام معظم رهبری
۴۳۱.....	۷-۴. الزامات تحقق اقتصاد مقاومتی
۴۳۳.....	۷-۵. اقتصاد تعاونی و اقتصاد مقاومتی
۴۴۳.....	فصل هشتم: تعالی و حکمرانی تعاونی‌ها
۴۴۴.....	مقدمه
۴۴۴.....	۸-۱. تعالی سازمانی در تعاونی‌ها
۴۴۵.....	۸-۱-۱. مفهوم و الگوی تعالی سازمانی
۴۴۶.....	۸-۱-۲. مفاهیم بنیادین سرآمدی در الگوی تعالی سازمانی تعاونی‌ها
۴۴۷.....	۸-۱-۳. معیارهای الگوی تعالی سازمانی در تعاونی‌ها
۴۴۹.....	۸-۲. اخلاق کسب و کار در تعاونی
۴۵۰.....	۸-۲-۱. مفهوم اخلاق
۴۵۱.....	۸-۲-۲. اخلاق کسب و کار در تعاونی‌ها
۴۵۳.....	۸-۲-۳. مؤلفه‌های اخلاق در کسب و کارهای تعاونی
۴۵۵.....	۸-۳. حکمرانی تعاونی
۴۵۶.....	۸-۳-۱. شناسایی وضعیت حکمرانی در تعاونی و اهداف و نتایج بهبود آن

- ۴۵۸..... ۲-۳-۸. ارکان حکمرانی تعاونی
- ۴۶۰..... ۳-۳-۸. حکمرانی تعاونی در سطح هیئت مدیره
- ۴۶۲..... ۴-۸. حکمرانی تعاونی روستایی
- ۴۶۲..... ۱-۴-۸. شرکت های تعاونی ایران
- ۴۶۴..... ۲-۴-۸. مشارکت و تعاونی های روستایی
- ۴۶۴..... ۳-۴-۸. حکمرانی تعاونی روستایی
- ۴۶۷..... ۵-۸. حکمرانی شرکتی در تعاونی ها
- ۴۶۸..... ۱-۵-۸. مفهوم حکمروایی
- ۴۶۹..... ۲-۵-۸. مزایای استقرار حکمروایی شرکتی
- ۴۶۹..... ۳-۵-۸. اصول و اهداف حکمروایی شرکتی
- ۴۷۰..... ۴-۵-۸. راهکارهای استقرار نظام حاکمیت شرکتی در ایران
- ۴۷۱..... ۵-۵-۸. تعاونی ها و حکمروایی شرکتی
- ۴۷۲..... ۶-۸. خوشه بندی تعاونی ها
- ۴۷۳..... ۱-۶-۸. تعریف خوشه و انواع آن
- ۴۷۴..... ۲-۶-۸. مزیت و شرایط توسعه خوشه های تعاونی
- ۴۷۶..... ۷-۸. طراحی مدل توسعه بخش تعاونی اقتصاد جمهوری اسلامی ایران
- ۴۷۷..... ۱-۷-۸. اجزای مدل توسعه بخش تعاونی اقتصاد ایران
- ۴۹۳..... ۲-۷-۸. راهکارها
- ۵۱۰..... ۸-۸. هفت راهبرد اساسی برای تحول در بخش تعاونی اقتصاد جمهوری اسلامی
- ۵۱۷..... منابع:

فصل اول:

آشنایی با تعاون و تعاونی در اسلام و غرب

thbbook.ir

مقدمه

تعاون، مجموعه‌ای از شیوه‌های رفتار و اصول راهنمای زندگی فردی و اجتماعی و در واقع طریقه‌ای برای زندگی و فلسفه‌ای برای حیات انسانی است که دارای کارکردهای متعدد اخلاقی، حل مشکلات زندگی، تأمین سلامت جامعه و رفاه اجتماعی است. علاوه بر آن، تعاون نقش اساسی در گسترش عدالت اقتصادی، روح دموکراسی و تفاهم اجتماعی دارد. همچنین، در تضعیف و زایل ساختن نابرابری و بی‌عدالتی‌های اقتصادی و اجتماعی نقش مؤثری داشته و به منزله نهادی مردمی عامل تشویق مشارکت‌های مردمی و حضور فعال و مستمر در فعالیت‌های اجتماعی است و از این دیدگاه است که همواره سعی می‌شود با نهادینه‌شدن فرهنگ تعاون، فرصتی فراهم شود تا نیروهای مردمی، توان سرمایه‌گذاری اقتصادی برای تأمین عدالت اجتماعی و اقتصادی را به دست آورند. بر اساس اصول تعاون، خودیاری، خود مسئولیتی، دموکراسی برابری، انصاف و تساوی حقوق و مشارکت اقتصادی اعضاء استقلال و عدم وابستگی، همکاری میان تعاونی‌های توسعه ظرفیت‌های منابع انسانی با حذف تمام اشکال تبعیض و بهبود رفاه اقتصادی و اجتماعی با در نظر گرفتن نیاز به تعلیم و آموزش از جمله ارزش‌های تعاونی به شمار می‌روند (نیازی و همکاران، ۱۳۹۰).

۱-۱. مفهوم تعاون

۱-۱-۱. تعریف لنوی

تعاون از باب تفاعل در زبان عربی و از ریشه عون گرفته شده است و یکی از ویژگی‌های باب تفاعل این است که انجام یک فعل نیاز به یک یا چند فرد دارد. به عبارت دیگر، مستلزم همکاری است. فرهنگ معین، تعاون به معنی یکدیگر را یاری کردن و به همیاری رساندن می‌باشد و در لغت‌نامه دهخدا، هم پشت شدن، یکدیگر را یاری کردن بعضی قوم بعضی دیگر را و مددکاری یکدیگر را کردن معادل واژه تعاون آمده است. در زبان انگلیسی، Cooperation کلمه‌ای است مرکب از دو بخش Co که به معنای بیشتر و با هم به کار می‌رود و Operation که از ریشه Operari لاتینی مشتق شده است که به معنای عمل کردن و کار کردن است (نیازی و همکاران، ۱۳۹۰).

واژه تعاون در زبان عربی، در دو معنای همکاری و همکاری متقابل، به کار می‌رود با توجه به تعاریف فوق و تعریف‌های دیگری که از تعاون به عمل آمده است ملاحظه می‌شود با این که همکاری با کار کردن با یکدیگر، یا کار مشترک را ویژگی اساسی تعاون دانسته‌اند، اما صرف با هم کار کردن با

انجام کار مشترک را نمی‌توان تعاون نامید. مفهوم تعاون بالاتر از کار مشترک می‌باشد. از این رو، عوامل گوناگونی از قبیل وجود تعدادی از افراد که به نحوی تشکیل دهنده یک گروه اجتماعی باشند وجود روابط و کنش‌های متقابل اجتماعی، وجود نیاز مشترک و محسوس، اشتراک مساعی در جهت رفع نیاز مشترک به صورت ارادی و داوطلبانه برای تجلی تعاون ضرورت دارند (کلاتری و همکاران، ۱۳۹۴، صص ۲۵۲-۲۵۳)

۱-۲-۱. تعریف اصطلاحی

واژه «تعاون» در مفاهیم ذیل استعمال شده است:

۱. همکاری، یکدیگر را مدد رساندن و تشریک مساعی در جهت ارضای نیاز مشترک
۲. کنش متقابل و پیوسته که در جهتی یگانه صورت می‌گیرد
۳. خودیاری و منتظر کمک دیگران ننشستن
۴. همیاری (همدیگر را یاری‌دادن) و توفیق خود را در گرو موفقیت دیگران دانستن
۵. عملی که در داخل یک شرکت تعاونی صورت می‌گیرد

۶. یاری رساندن و کمک به دیگری. کلماتی چون «معاون» (کمک کننده)، «معاونت» (کمک کردن و یاری رساندن)، «اعانه» (کمک کردن)، «استعانت» (طلب یاری کردن) و «مستعان» (کسی که از او یاری می‌خواهند) بیانگر «تعاون» به معنای اخیر هستند.

از «تعاون» به معنای اخیر به «دیگر یاری» نیز تعبیر شده است. بر اساس این معنا از «تعاون»، کمک به دیگران بدون داشتن انتظار کمک از کمک گیرنده و یا بدون تصور سهم و نفعی از امری که به کمک او انجام گرفته صورت می‌گیرد. صورت کامل و والای دیگر یاری، فداکاری و «ایثار» است که شخص منافع و خواست‌های خود را به نفع ارزش‌های عالی‌تر نادیده می‌گیرد. این امر اثرات کاملاً مثبت و پایداری در ایجاد همبستگی اجتماعی دارد (نوری، ۱۳۸۴، ۱۱).

دائرة المعارف علوم اجتماعی، «تعاون» را چنین تعریف می‌کند: «هر کنش متقابل اجتماعی که در آن افراد و یا گروه‌ها کار و فعالیت خود را به صورتی کم‌وبیش سازمان‌یافته و با کمک متقابل به هم می‌آمیزند تا هدفی مشترک تحقق پذیرد.» (ساروخانی، ۱۳۷۰، ص ۱۴۴). دائرة المعارف بین‌المللی علوم اجتماعی «تعاون» را این گونه تعریف می‌کند: «تعاون عبارت از رفتاری مشترک است که هدفی را دنبال می‌کند و در نهایت، پاداش و نفعی مشترک در برداشته باشد.

در جای دیگر «تعاون» چنین تعریف شده است: «همکاری همسویی کنش‌های دو یا تعداد بیش‌تری از افراد برای رسیدن به اهداف و منافع یگانه و یا اهداف و منافع غایی چندگانه است.» (فرهادی به نقل از شعبان پور، ۱۳۸۱).

بوگاردوس تعاون را طریقه‌ای برای زندگی و فلسفه‌ای برای حیات و مجموعه‌ای از پویاها و شیوه‌های رفتار و درعین حال مجموعه‌ای از اصول و مبانی راهنمایی در زندگی فردی و اجتماعی انسان می‌دانست. همچنین، آبو تزه تعاون را به معنی همکاری به منظور تأمین سعادت یا منافع متقابل می‌دانست. "ژرژ فوکه معتقد است شرکت تعاونی با دو عنصر پیوسته که یکی اجتماعی است و دیگری اقتصادی، مشخص می‌شود. شرکت تعاونی اتحادیه‌ای است از افراد که از یک طرف مشابه بودن برخی از حوائج خود را قبول نموده‌اند و از طرف دیگر امکان رفع و ارضای بهتر این حوائج را توسط یک مؤسسه بر روش فردی ترجیح داده‌اند." "شرکت‌های تعاونی، شرکت‌هایی هستند با تعداد اعضای نامحدود که هدف آنها پیشرفت در کار و کسب و تحصیل معیشت یا بهبود وضع اقتصادی اعضا بر مبنای اصول تعاونی می‌باشد."

اتحادیه بین‌المللی تعاون، تعاونی را این‌گونه تعریف کرده است: "تعاونی، اجتماعی مستقل از اشخاصی است که به شکل داوطلبانه‌ای با یکدیگر متحد شده‌اند تا نیازها و اهداف مشترک اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی خود را از طریق اداره و نظارت دموکراتیک مؤسسه‌ای با مالکیت جمعی، تأمین نمایند. در ایران از سال ۱۳۰۳ تاکنون تعاریف مختلفی از تعاون ذکر شده است که تعریف سال ۱۳۵۰ در قانون شرکت‌های تعاونی تا حدی جامع‌تر است و قانون بخش تعاون جمهوری اسلامی ایران مصوب سال ۱۳۷۰ نزدیک به تعریف سال فوق است. قانون بخش تعاون، شرکت‌های تعاونی را چنین تعریف کرده است: "شرکت تعاونی شرکتی است که بین اشخاص حقیقی برای فعالیت در امور مربوط به تولید و توزیع در جهت اهداف مطرح در قانون بخش تعاونی و به منظور بهبود وضع اقتصادی و اجتماعی اعضا از طریق همکاری و تشریک مساعی آنها با رعایت مقررات قانون مزبور تشکیل می‌شود" (وزارت تعاون، ۱۳۸۹).

در ارتباط با مفهوم تعاون ذکر این لازم است که این مفهوم در ادیان گوناگون مورد توجه قرار گرفته است. به‌طور کلی همه ادیان انسان‌ها را به نیکوکاری، نوع‌دوستی همبستگی و تعاون دعوت می‌نمایند. مذاهب خواهان برقراری عدالت اجتماعی در جهان هستند و با هر نوع بی‌عدالتی و استثمار مخالف‌اند.

در آیین زرتشت کلیه امور به دو بخش تقسیم شده بود. بخش اول متعلق به قلمرو نیکی و بخش دوم قلمرو زشتی و پلیدی بود. یک بخش متعلق به اهورامزدا و دیگری متعلق به اهریمن بود. روابط متقابل بین این دو اصل وظیفه اخلاقی و تعاونی مردم را مشخص می‌ساخت. انسان وظیفه داشت با اصل نیکی، همکاری و با اصل بدی، دشمنی نماید تا در اثر همکاری اور نیکی پیروز گردد و زشتی نابود شود. در دین یهود نیز همکاری عمومی از وظایف پیروان این دین بوده که اصول تعاون را تشکیل می‌داد. کوشش در نگهداری سرزمین خدا و اصلاح امور اقتصادی از جمله مسائلی است که همکاری متقابل را ایجاد می‌کرد. آنچه به‌طور کلی از تورات نیز حاصل می‌شود این است که خداوند، قوم بنی‌اسرائیل را به همکاری دعوت نموده است. این قوم تا زمانی مقدس است که تعاون اجتماعی را شعار خویش قرار دهد، حدود همسایگان خویش را نگه دارد، به مال و جان و ناموس مردم خیانت نکند و در هر مورد همکاری متقابل را سرمشق زندگی خود قرار دهد.

همچنین، در آیین مسیح، تعاون بر اساس محبت و عشق متجلی می‌شود. تعاون در نیکوکاری و احتراز دشمنی با دیگران از اصول دین مسیح هستند. عقاید اجتماعی کاتولیک‌ها، تعاون و اصول آن را با آغوش باز پذیرفته‌اند و معتقدان به این آیین، تعاون را بانی پیشرفت و رونق امور اقتصادی و اجتماعی می‌دانند (طالب، ۱۳۷۹).

تعاون زیربنای همه ادیان جهان است. بدون وجود تعاون، دین، مفهومی ندارد؛ زیرا هدف دین در هر قومی ایجاد همکاری و تجانس میان مردم است. اگر دین نتواند میان مردم، همکاری برقرار سازد، سودی بر آن مترتب نیست. در این صورت، مفهوم استقرار منافع مادی و معنوی مشترک میان پیروان آن، ارزش اجتماعی خود را از دست می‌دهد. تعاون در هر یک از ادیان، ویژگی‌های خاص خود را دارد بنابراین، در مقوله تعاون در تاریخ ادیان، باید هر یک از ادیان را به‌طور جداگانه بررسی کرد (کلاتری و همکاران، ۱۳۹۴، صص ۲۵۵-۲۵۴).

نهضت تعاون در اسلام، صورتی شدید و انقلابی دارد. به‌گونه‌ای که می‌توان گفت اسلام تنها بر پایه همکاری‌های متقابل شکل گرفته است. اگر تعاون را همکاری افراد در فعالیت‌های مشترک و تلفیق امکانات برای رسیدن به مقصود بدانیم، در خواهیم یافت که آموزه‌های اسلامی، همین شرایط را فراهم می‌آورد. حتی ضوابطی در اقتصاد اسلامی وجود دارد که الگوهای کنونی تعاونی، فاقد آن است. تعاون در اسلام، جزو ذات و روح این نظام است، ولی در اقتصاد کنونی، اصول تعاون

باید در قالب تنظیم قراردادها، شکل بگیرد. بنابراین تعاونی‌های جدید، بخش کوچکی از یک نظام هستند. تعاون جدید، تنها با رعایت آزادی و منفعت مشروع و کوتاه کردن دست واسطه‌ها می‌کوشد زندگی اقتصادی را از مبنای مبارزه رقابت‌آمیز خارج کند و بر مبنای سازش میان منافع مشروع تولیدکننده با منافع مشروع مصرف‌کننده قرار دهد. ولی اسلام، قلمروی تعاون را گسترده‌تر از این مسائل می‌داند تعاون در اسلام، بر اصول نیکوکاری و پرهیزکاری که اهدافی کاملاً انسانی است. بنا نهاده می‌شود. از این رو، اسلام همکاری در کارهای غیراقتصادی و غیرانسانی را نمی‌پذیرد. نکته مهم در تشخیص اقتصادی یا غیراقتصادی بودن فعالیت‌ها، همان مسئله حرام و حلال یا گناه و ثواب است. البته ساختارهای کنونی، از چنین روشی بی‌بهره‌اند. بنابراین، ممکن است یک سازمان تعاونی به دلیل نشناختن گناه یا ثواب، در امری غیرمفید، همکاری و تعاون نشان دهد. سؤال این جاست آیا که این همکاری واقعاً مفید و اقتصادی خواهد بود؟ آیا این روش باهدف تعاون مطابقت خواهد داشت؟ پاسخ آشکار است. چنین شیوه‌های هیچ‌گاه به سرانجام نخواهد رسید. از این روست که می‌گوییم، ساختار تکاملی اسلام، دلیل برتری آن بر همه ساختارها و نظام‌های مشابه است. هنگامی که می‌گوییم نیکوکاری و پرهیزکاری، اساس تعاون در اسلام هستند، بی‌درنگ نتیجه می‌گیریم که همه رفتارها و واکنش‌ها باید عادلانه و انسانی باشد. در این صورت، تعاون در همه مراحل زندگی، رخ می‌نماید.

یکی از راهکارهای ورود به ساختار تعاونی در اسلام، عبادت است که از مهم‌ترین روش‌های نیکوکاری به شمار می‌رود. عبادت‌هایی نظیر نماز، روزه، حج، خمس، زکات، امر به معروف و نهی از منکر، واکنش‌های افراد جامعه را به هم پیوند می‌زند. بدین ترتیب، در چارچوب جامعه اسلامی، بدون تنظیم هرگونه قرارداد حقوقی، هماهنگی به دست می‌آید. هماهنگی یکی از اصول مهم تعاون است. نمازگزاران، حج‌کنندگان و امر به معروف و نهی از منکر کنندگان به وسیله همین رفتارها، هم‌بستگی روحی پیدا می‌کنند. انواع مالیات‌های اسلامی هم‌بستگی مالی پدید می‌آورد. روزه، امتیازهای طبقاتی را از بین می‌برد و زمینه‌ساز هم‌بستگی اخلاقی و اجتماعی است. بدین سان تعاون سالم در اسلام به وجود می‌آید. به‌ویژه آن که همکاری‌های غیرمفید نیز در اسلام، راهی ندارد.

نمونه متعالی تعاون در اسلام را باید در پیوند اجتماعی میان مهاجران مکه و انصار یثرب جست‌وجو کرد. انصار مانند دیگر جوامع، نظام اقتصادی و حقوقی مستقلی داشتند که مالکیت در آن به رسمیت

شناخته شده بود. با این حال، هنگام ورود مهاجران، آنان می‌کوشند انسان‌های دیگر نیز در مالکیتشان سهیم گردند. چنین مسئله‌ای نشان می‌دهد که تعاون، یکی از عناصر ذاتی نظام اسلام است و با گونه‌های تعاون در جوامع دیگر تفاوت دارد. قرآن، کار انصار را این گونه توصیف می‌کند: «و یوثرون علی أنفسهم و لو کان به هم خصاصه (سوره حشر، آیه ۹) دیگران را بر خود مقدم می‌دارند، هر چند خود نیازمند باشند. پیامبر اسلام نیز این روحیه را با آموختن درس برادری، تقویت می‌کند، آنجا که می‌فرماید: «تاخوا فی الله اخوین اخوین» در اره خدا، دو نفر دو نفر با یکدیگر برادر شوید (اصول کافی، ج ۲، ص ۱۶۲) ضمانت اجرایی حفظ این روحیه نیز در سخنان پیامبر اسلام (ص) متجلی است آنگاه که می‌فرماید: «من اصبح و لایهتم به امور المسلمین فلیس به مسلم» آن که سر از خواب نوشین صبحگاهی بردارد، در حالی که عزم کارپردازی مسلمانان را در سر ندارد، مسلمان نیست (اصول کافی، ج ۲، ص ۱۶۲)

بنابراین، اگر فردی در اسلام از تعاون روی برگرداند، نمی‌توان او را مسلمان دانست. امام صادق (ع) فلسفه چنین حکمی را نیاز و وابستگی افراد بشر به یکدیگر می‌داند و می‌فرماید: در حقیقت، هیچ‌کسی در زندگانی خویش از دیگران بی‌نیاز نیست. همه مردم در معاشرت‌ها و زندگی‌های خود به یکدیگر نیازمندند. می‌دانیم که خداوند، برای مردم، حقوق متقابل قرار داده است. ایفای آن نیز تنها با همکاری و رعایت متقابل حقوق، امکان‌پذیر می‌شود. این روحیه تعاون و همکاری سبب شده است که نظام اقتصادی اسلام چیزی بالاتر از تعاون داشته باشد و آن، مسئله «ایثار» است. ایثار، مقدم داشتن منافع دیگران بر منافع شخصی است. ایثار، باشکوه‌ترین جلوه‌گاه انسانیت است که فقط یک روحیه اسلامی می‌تواند آن را شکوفا کند (کلانتری و همکاران، ۱۳۹۴، صص ۲۵۶-۲۵۵).

۱-۳. ارزش‌های تعاون

تعاون تجلی عینی و عملی آرمان‌ها و ارزش‌های جهانی بشر مانند دموکراسی، برابری، اتحاد، انصاف و آزادی است که با استفاده از روش‌های مسئله‌محتم‌آمیز آنها را عملی می‌سازد. برای واقعیت بخشیدن به این ارزش‌ها در روابط و مناسبات اقتصادی و اجتماعی چارچوب و دستورالعمل‌های مشخصی تدوین شده است. زیرا هر نظام اقتصادی، اجتماعی و یا سیاسی برای اینکه به مرحله ثبات برسد و ضمن دوام بتواند امکان پیشرفت خود را فراهم سازد بایستی دارای اهداف، اصول و سازوکار مشخص و از پیش تدوین شده‌ای باشد. مطابق بیانیه مجمع عمومی اتحادیه بین‌المللی تعاون که در سال ۱۹۹۵ صادر گردید،

اصول تعاون دستور العملهایی است که طبق آنها تحقق ارزش‌های تعاونی (خودیاری، مسئولیت‌پذیری، دموکراسی، برابری، انصاف و اتحاد) را عملی می‌سازند.

۱-۴. اصولی بین‌المللی تعاونی‌ها

تعاونی‌ها از اصولی بین‌المللی برخوردارند که توسط اتحادیه بین‌المللی تعاون تدوین شده است. اصول تعاونی، دستورالعمل تعاونی‌هایی است که قصد دارند ارزش‌های مزبور را در عمل به کار گیرند. این اصول عبارتند از:

اصل اول؛ داوطلبانه بودن عضویت و درهای باز: تعاونی‌ها سازمان‌های داوطلبانه‌ای هستند که درشان به روی کلیه افرادی که مایل به تهیه خدمات موردنیاز خود از تعاونی بوده و مسئولیت عضویت را بپذیرند باز است. هیچ‌گونه محدودیتی جنسی، اجتماعی، نژادی، سیاسی و مذهبی برای عضویت وجود ندارد. اصل دوم؛ نظارت دموکراتیک اعضا: تعاونی‌ها سازمان‌هایی دموکراتیک هستند که توسط اعضایشان کنترل می‌شوند. این اعضا فعالانه در سیاست‌گذاری و تصمیم‌گیری‌ها مشارکت و حق رأی مساوی دارند.

اصل سوم؛ مشارکت اقتصادی اعضا: اعضا مشارکتی منصفانه (عادلانه) در تأمین سرمایه و نظارت دموکراتیک تعاونی دارند. اعضا سود محدودی بابت سرمایه دریافت می‌کنند.

اصل چهارم؛ خودمختاری و استقلال: تعاونی‌ها سازمان‌های خودگردان و خوداتکایی هستند که توسط اعضای خود نظارت و کنترل می‌شوند.

اصل پنجم؛ آموزش و اطلاع‌رسانی: تعاونی‌ها برای اعضای خود امکانات آموزشی فراهم می‌کنند و به مدیران، نمایندگان و کارکنان تعاونی برای توسعه تعاونی آموزش‌های لازم را ارائه می‌دهند. اطلاع‌رسانی به مردم به‌ویژه جوانان و رهبران فکری جامعه در زمینه ماهیت و منافع تعاونی نیز بر عهده آنهاست.

اصل ششم؛ همکاری تعاونی‌ها: تعاونی‌ها از اعضای خود به‌طور مؤثر و اساسی در تقویت نهضت تعاونی استفاده می‌کنند. این کار از طریق فعالیت مشترک در ساختارهای موجود در سطحی محلی، ملی، منطقه‌ای و بین‌المللی صورت می‌پذیرد.

اصل هفتم؛ مشارکت در توسعه و توجه به جامعه: تعاونی‌ها برای توسعه پایدار جوامع خود از طریق سیاست‌های تصویب شده توسط اعضا فعالیت می‌کنند (عبدی و کهن هوش نژاد، ۱۳۹۵).

۱-۵. اهداف و ضوابط کلی بخش تعاون

تعاونی‌ها در عین حال که همانند مؤسسات تجاری به فعالیت‌های اقتصادی می‌پردازند، اهداف و اصول حاکم بر آنها به گونه‌ای است که از عوامل مهم دگرگونی‌های اجتماعی بشمار می‌روند. هر تعاونی کانونی است از افرادی که پی برده‌اند دارای نیازها و اهداف مشابه بوده که با تلاش و اقدام دسته‌جمعی بهتر می‌توانند این نیازها را بر طرف سازند. تعاونی‌ها مشارکت افراد را جلب می‌نمایند تا سازمان‌ها و مؤسساتی که متعلق به خود آنهاست و از طریق اتحاد درونی و در پرتو کار و کوشش گروهی وضعیت خود را هر چقدر هم مأیوس‌کننده باشد دگرگون نماید (وزارت تعاون، ۱۳۸۹).

در ماده یک قانون تعاون اقتصاد جمهوری اسلامی ایران که مطابق با معیارها، اصول و اهداف جهانی تعاون تدوین گردیده است ضوابط و اهداف کلی بخش تعاون این گونه تعیین شده است:

- ۱- ایجاد و تأمین شرایط و امکانات کار برای همه به منظور رسیدن به اشتغال کامل
 - ۲- قراردادن وسایل کار در اختیار کسانی که قادر به کارند ولی وسایل کار ندارند.
 - ۳- پیشگیری از تمرکز و تداول ثروت در دست گروهی خاص جهت تحقق عدالت اجتماعی.
 - ۴- جلوگیری از کارفرمای مطلق شدن دولت.
 - ۵- قرار گرفتن مدیریت و سرمایه و منافع حاصله در اختیار نیروی کار و تشویق بهره‌برداری مستقیم از حاصل کار خود.
 - ۶- پیشگیری از انحصار، احتکار، تورم و اضرار به غیر.
 - ۷- توسعه و تحکیم مشارکت و تعاون عمومی بین همه مردم.
- از آنجا که این اهداف خصوصاً بند ۱ مبنی بر تأمین شرایط کار برای همه و رسیدن به اشتغال کامل بسیار آرمانی و بعضاً در کوتاه‌مدت دور از دسترس هستند.

۱-۶. تعاون در اسلام

از آنجا که دین مبین اسلام یک نظام آموزشی خاص می‌باشد، تأکید فراوانی بر تعاون و همکاری نموده و اصل یکپارچگی و روح تعاون و همکاری از خصوصیات این نظام می‌باشد. بدین ترتیب، جامعه اسلامی جلوه‌گاه والاترین ارزش‌های انسانی، اخلاقی و کانون محبت و نیکی، برادری، دوستی، بخشش و تعاون است. از این رو، در دین اسلام بر اصول برادری، تعاون، نیکوکاری و پرهیزکاری و نیز دوستی مؤمنان با یکدیگر تأکید بسیاری شده است (عربی، ۱۳۸۶) تعلیمات اسلامی،

ارزش تعاون و کارهای جمعی را تأیید می‌نماید. تعاون در کارهای نیک یک فرمان الهی است و پیامبر اکرم (ص) تعاون را در میان مسلمانان به‌عنوان بنیاد جامعه اسلامی و رمز کار آن در همه امور عبادی و سیاسی، اقتصادی و اجتماعی مورد تأکید قرار می‌دهند. همچنین، در دین مبین اسلام، خداوند متعال به حضرت رسول فرمان می‌دهد که در کارها با مردم مشورت کند و مؤمنان را می‌فرماید که کارشان با مشورت به همراه یکدیگر باشد و در نیکوکاری و پرهیزکاری با یکدیگر تعاون نمایند. بنابراین، بهره‌گیری از شیوه تعاون نه تنها هیچ‌گونه مغایرتی با اصول مبانی و قوانین و مقررات اسلامی ندارد، بلکه می‌تواند به‌عنوان یک شیوه اجرایی مطلوب، اهداف و ارزش‌های والای اسلامی را تحقق بخشد (عربی، ۱۳۸۶).

۱-۶-۱. تعاون در قرآن

قرآن کریم، منشور سیاسی، اجتماعی، اقتصادی و فرهنگی اسلام است که خداوند بر حضرت محمد صلی‌الله‌علیه‌و آله نازل کرده است. زندگی اجتماعی انسان‌ها بر اصل ارتباط و وابستگی، بنا شده است. لازمه این ارتباط نیز به کارگرفتن همه استعدادها و استقرار نظام تعاون و همکاری است. تعاون، تنها در اعمال نیک تجلی می‌کند. بنابراین، هم داستان شدن در راه گناهکاری و عدوان، تعاون نام نمی‌گیرد: «و تعاونوا علی البر و التقوی ولا تعاونوا علی الاثم و العدوان» و شما باید در نیکوکاری و پرهیزکاری به یکدیگر کمک کنید نه بر گناه و ستمکاری. (سوره مائده، آیه ۲) افزون بر آن، می‌دانیم که تعاون از ریشه «عون» به معنای یاری، نیکی و احسان مشتق شده است. بدین ترتیب، نظام تعاون بیشتر در مقام تشویق صالحان بر می‌آید و پاداش را بر کیفر مقدم می‌داند. تعاون از کیفر تنها به‌عنوان یک عامل پیشگیری از بروز ناراستی‌ها استفاده می‌کند. چنین روشی، سبب رشد نظام اجتماعی بشر خواهد گردید. اصولاً سازمان اجتماعی باید به‌گونه‌ای بر امور، نظارت داشته باشد که بدی حادث نگردد و راه‌های وقوع آن سد شود، تنها راهکار آدمی برای بهره‌مندی از نعمت‌های خدادادی، تعاون است.

در نظام تعاون مدار، همکاری جایگزین رقابت می‌شود. با این حال، اسلام با دیدی فراتر از این، به موضوع نگرسته است. در این زمینه، قرآن کریم، مسئله ایثار را مطرح می‌کند: «یؤثرون علی انفسهم و لو کان به هم خصاصه». هر چند به چیزی نیازمند باشند، باز دیگران را در آن بر خویشان مقدم می‌دارند (سوره حشر، آیه ۹) قرآن، از بین رفتن ناراستی‌های اجتماعی مانند حسد، آز و طمع را یکی

از پیامدهای ایثار می‌داند. این آیه، فراتر از تعاون اعلام می‌کند که رسیدن به اهداف اجتماعی با گسترش روح ایثارگری، امکان‌پذیر می‌شود. برای تحکیم نظام تعاون مدار باید از موهبت‌های الهی بهره گرفت؛ زیرا خداوند می‌فرماید: «یرید الله بکم الیسر و لایرید بکم العسر» خداوند برای شما آسانی می‌خواهد، نه سختی. (سوره بقره، آیه ۱۸۵) با این حال، برای رسیدن به اهداف و موهبت‌هایی که خداوند معین کرده است، نباید اعمال یکدیگر را باطل کنیم: «لا تبطلوا اعمالکم» اعمال خود را ضایع و باطل نگردانید. (سوره محمد، آیه ۳۳) در چنین نظامی، از اشتباه‌های فردی پند می‌گیریم، تا دیگر به آن دچار نشویم. بدین ترتیب، لغزش و خطا در اجتماع کاهش خواهد یافت. قرآن کریم در جای دیگر می‌فرماید: «یا ایها الذین امنوا ادخلوا فی السلم کافه و لا تتبعوا خطوات الشیطان أنه لکم عدو مبین» ای مؤمنان همگی بامسئلهت، زندگی کنید و از گام‌های شیطان پیروی نکنید؛ زیرا شیطان، دشمن آشکار شماست. (سوره بقره، آیه ۲۰۸) مردم در نظام تعاون مدار، هم‌زیستی مسالمت‌آمیز را بر هرج و مرج‌های اجتماعی ترجیح می‌دهند. بنابراین، برای پایدار ماندن بنای اجتماع، از جدال‌های بیهوده می‌پرهیزند: «و اطیعوا الله و رسوله و لاتنازعوا فتشولوا و تذهب ریحکم». از خدا و رسولش، پیروی کنید و با هم جدال نکنید؛ زیرا نیروی شما از بین می‌رود (سوره انفال، آیه ۴۶).

۱-۶-۲. تعاون در احادیث و روایات

در احادیث و روایات با عناوین مختلفی مسلمانان به تعاون و یاری‌رسانی به یکدیگر فراخوانده شده‌اند و در برخی از امور، تعاون، واجب و ضروری دانسته شده است. امام علی (ع) در بیان نورانی، تعاون را از واجبات الهی برمی‌شمارد: «بر شماست که یکدیگر را نصیحت کنید و نیکو همکاری نمایید. درست است که هیچ‌کس نمی‌تواند حق اطاعت خداوندی را چنان که باید بگذارد. لکن باید به قدر توان، حقوق الهی را رعایت کند که یکی از واجبات الهی، یکدیگر را به اندازه توان نصیحت کردن و برپاداشتن حق، و یاری‌دادن به یکدیگر است. (مستدرک الوسائل، ج ۱۲، ۴۲۴) همچنین، حضرت در فرمایش دیگری «تعاون بر اقامه حق را از حقوق واجب خدا بر بندگان» (نهج البلاغه، خ ۲۱۶) دانسته است. در این مدخل، تعاون در احادیث و روایات منتخب، از چندین بعد مورد بررسی قرار گرفته است.

تعاون و سرمایه اجتماعی

اتحاد، انسجام، یک‌صدایی، یکپارچگی و هم‌افزایی استعدادها و توانایی‌ها، از مهم‌ترین جلوه‌های

سرمایه‌های اجتماعی در مسیر پیشرفت است که در نتیجه تعاون حاصل می‌شود. پیامبر اکرم (ص) در بیانی درباره این موضوع فرموده‌اند: «مَثَلُ الْمُؤْمِنِينَ فِي تَوَادِهِمْ وَتَرَاحِمِهِمْ وَتَعَاطُفِهِمْ مَثَلُ الْجَسَدِ؛ إِذَا أَشْتَكَى مِنْهُ عَضْوٌ تَدَاعَى لَهُ سَائِرُ الْجَسَدِ بِالسَّهْرِ وَالْحُمَى» (مستدرک الوسائل، ج ۱۲، ۴۲۴) مثل مؤمنان در پیوند و دوستی، محبت و رحمت به هم (و اهمیت دادن به سرنوشت یکدیگر) مثل یک پیکر زنده است که اگر چیزی از آن به درد آید، دیگر اجزای پیکر نیز با آن همدردی می‌کنند. بر اساس این بیان، تأثیر ایمان در انسجام اجتماعی به گونه‌ای است که کل جامعه را تبدیل به یک پیکر واحد می‌کند. تواد، تعاطف و تعاون بین مؤمنان در چنین جامعه‌ای به قدری با اهمیت و جدی است که گویا ذاتی آنان می‌باشد، همان‌گونه که کمک‌رسانی هر عضو از بدن به سایر اعضا در هنگام گرفتاری، ذاتی آن است. در فرمایش دیگری، پیامبر اسلام (ص)، کمک‌رسانی و تعاون را در جامعه ایمانی، لازمه اخوت بین مؤمنان می‌داند: «المؤمنون اخوه يقضي بعضهم حوائج بعض فيقضى الله لهم حاجتهم.» (بحار الأنوار، ص ۳۱۶) مؤمنان با یکدیگر برادرند و نیازهای یکدیگر را برآورده می‌کنند. خداوند نیز نیاز آنان را برآورده می‌سازد. بنابراین، احساس اخوت نیز پایه‌های تعاون را در جامعه تقویت می‌کند. در جای دیگر پیامبر اسلام (ص) به آثار تعاون اشاره می‌کند: «لَا يَزَالُ النَّاسُ بِخَيْرٍ مَا أَمَرُوا بِالْمَعْرُوفِ وَنَهَوْا عَنِ الْمُنْكَرِ وَتَعَاوَنُوا عَلَى الْبِرِّ وَالتَّقْوَى» مردم همیشه در خیر خواهند بود تا وقتی که امر به معروف و نهی از منکر می‌کنند، و در نیکی و پرهیزکاری یکدیگر را یاری می‌رسانند (تهذیب الأحكام، ج ۶، ص ۱۸۱).

امام علی (ع) نیز در نهج البلاغه، همواره انسان‌ها را به اتحاد و پرهیز از اختلاف افکنی دعوت کرده است. از دیدگاه حضرت، اتحاد و پیوستگی جامعه، عزت و بزرگی به ارمغان می‌آورد و اختلاف و ازهم گسیختگی، سبب رکود، ازهم پاشیدگی و شکست می‌شود. حضرت، پیشرفت مادی و معنوی انسان‌ها را بدون تعاون و همکاری با دیگران، امری ناممکن می‌داند: «همواره همراه بزرگ‌ترین جمعیت‌ها باشید؛ زیرا دست خدا با جماعت است. از پراکندگی پرهیزید؛ که انسان تنها، بهره شیطان است، چنان که گوسفند تک‌رو طعمه گرگ. (نهج البلاغه، خطبه ۱۲۷) حضرت در فرمان معروف خود به مالک، در خصوص تعاون با غیرمسلمانان می‌فرماید: «متحدهان غیرمسلمان و اقلیت‌های مذهبی، می‌توانند همانند مسلمانان در فعالیت‌های اجتماعی که باهدف تعاون و همکاری برای گسترش نیکی و پرهیزکاری صورت می‌گیرد، شرکت کنند» (نهج البلاغه، نامه ۵۳).

در جای دیگر عهدنامه معروف چنین آمده است: در دل نسبت به مردم احساس مهربانی کن و آن را شعار خود قرار ده. آنان را دوست بدار و به ایشان مهر بورز. مردم از دو حال خارج نیستند؛ یا برادر دینی تواند یا انسانی هستند که همانند تو، که ممکن است گاهی پایشان بلغزد و گرفتار اشتباه شوند و به خطا و به عمد، عملی از آنان سرزنند. تا می‌توانی از گناهان و خطاهای ایشان در گذر و همان بخشایشی را که از خداوند داری، درباره بندگانش مبذول دار. تو فرمانروای مردمی بالاتر از تو کسی است که این سمت را به تو داده است و خداوند بالاتر از همه است که از تو خواسته تا کار مردم را به سامان رسانی و در این وظیفه، تو را در معرض آزمایش قرار داده است (نهج البلاغه، نامه شماره ۵۳).

تعاون و حل مشکلات

حضرت ابراهیم (ع) وقتی شنید که حضرت لوط پیامبر (ع) به دست رومیان اسیر شده است به یاری او شتافت و او را آزاد ساخت (وسایل الشیعه، ج ۱۱، ص ۱۱۰)

پیامبر اکرم (ص) پیش از بعثت در پیمان جوانمردان که برای یاری رساندن به ستمدیدگان تشکیل شد، شرکت کرد (سیره حلبی، ج ۱، ص ۱۳۱) همچنین در نصب حجرالاسود، قریش را یاری داد (سیره ابن هشام، ج ۱، ص ۲۰۹) امام سجاد (ع) به طور ناشناس در کاروان‌ها شرکت می‌کرد و نیازمندی‌های کاروانیان را برآورده می‌ساخت (بحار الانوار، ج ۴۶، ص ۶۹).

حضرت صادق (ع) این خصلت پیامبر (ص) را این گونه بیان می‌کند «ان رسول الله کان لا یسأله احد من الدنیا شیئا الا اعطاه» رسول خدا این گونه بود که هیچ کس چیزی از او نمی‌خواست مگر اینکه به او عطا می‌فرمود (بحار الانوار، ج ۱۶، ص ۲۷۱). همچنین، درباره رسول اکرم (ص) نقل شده است: هر کس برای هر کاری به حضورش می‌رسید، برده بود یا آزاد، برمی‌خواست و حاجتش را روا می‌ساخت (محجۀ البیضاء، ج ۴، ص ۱۲۹) پیش از بعثت در مکه، قحطی شد و ابوطالب - عموی پیامبر و بزرگ بنی هاشم - به سبب زیادی افراد تحت تکفل، در تنگنا قرار گرفت. رسول خدا (ص) نزد عموی دیگرش - عباس - رفت و به او گفت: برادرت - ابوطالب - عائله‌اش زیاد است بیا با هم به او کمک کنیم تا مقداری از فشار زندگی او کم شود. عباس قبول کرد و با هم رفتند؛ رسول خدا (ص) و علی (ع)، و عباس، جعفر را با خود به خانه بردند و بدین ترتیب دو نفر از عائله ابوطالب کم شد که خود، کمک قابل توجهی به زندگی آنها بود (سیره ابن هشام، ج ۲، ص ۲۶۳).

جابر بن عبدالمطلب انصاری گوید: «در یکی از جنگ‌ها شترم از رفتن باز ماند تا رسول خدا(ص) - که آخر همه حرکت می‌کرد - به من رسید و شترم را به رفتن واداشت و به اتفاق حرکت کردیم. در بین راه، پیامبر از زندگی‌ام پرسید، در پاسخ عرض کردم: به تازگی ازدواج کرده‌ام، پدرم نیز از دنیا رفته و وامی برعهده دارد، هفت خواهر نیز تحت تکفل دارم، آن حضرت فرمود: در مدینه نزد من بیا. پس از ورود به مدینه به محضرش شرفیاب شدم. آن حضرت بهای شترم را پرداخت و مقداری طلا نیز جهت خرج زندگی خود و خواهرانم عطا فرمود. هنگام چیدن خرما نیز تشریف آورد و وام را ادا کرد و به اندازه کفایت زندگی برایمان گذاشت» (بحارالانوار، ج ۱۶، ص ۲۳۳).

پیامبر(ص) در روایتی، رمز و کلید توجه خداوند به انسان و مؤمن و رهایی از گرفتاری‌ها را خدمت و کمک به دیگران ذکر می‌فرماید: «من اعان مؤمنان نفس آ.. عزوجل عنه ثلاثا و سبعین کربه واحده فی الدنیا و اثنتین و سبعین کربه عند کربة العظمی، قال حیث یتشاغل الناس بانفسهم» («وسائل الشیعه»، ج ۱۶، ص ۳۷۲). سی که با مؤمنان، همکاری و تعاون کند، خداوند متعال هفتاد و سه ناراحتی را از او رفع می‌کند که یکی از آنها در دنیاست و بقیه در اندوه بزرگ در روز قیامت او است؛ زمانی که همه مردم به خودشان مشغول هستند.

امام باقر(ع) نیز ضمن بیان آثار اخروی تعاون می‌فرماید: «من مشی فی حاجه لایخیه المسلم حتی یتمها اثبت الله قدمیه یوم تزل الاقدام» (بحارالانوار، ج ۷۴، ص ۳۲۲). هر که برای رفع حوائج برادر مؤمن خویش حرکت کند و آن را برآورده سازد، خداوند قدم‌های او را در روزی که همه قدم‌ها می‌لرزند، استوار می‌گرداند. یعنی راهگشایی تعاون برای حل مشکلات اقتصادی و اجتماعی بسیار قابل توجه است و تعاون و همکاری، یکی از راهکارهای مهم برای حل مشکلات به شمار می‌رود.

همچنین پیامبر اکرم(ص) در روایت دیگری فرمود: «رفع گرفتاری و همدلی با مردم بهتر از روزه و اعتکاف یک ماه است» (وسائل الشیعه، ج ۱۱، ص ۵۶۶). در همین راستا، حضرت علی علیه‌السلام طی نقل بیان نغزی از پیامبر فرمود: «کسی که مشکلی از مؤمن را رفع کند، مثل کسی است که تمام عمرش را عبادت کرده است» (وسائل الشیعه، ج ۱۱، ص ۵۷۸) در این فرمایش، حضرت، کمک در رفع مشکل دیگران را یکی از مهم‌ترین عبادات ذکر می‌کند. زیرا کمک و تعاون با قدرت جاذبه‌ای که دارد با ایجاد انسجام و تفاهم اجتماعی، آثارش در سطح کلان جامعه ظاهر می‌شود و روشن است که این، از ثمره فردی عبادت مهم‌تر است. چنان‌چه امام صادق(ع) می‌فرماید: «قضای

حاجت مؤمن از آزادی هزار بنده و از هزار اسب سواری که به جنگ می‌روند فضیلتش بیشتر است» (وسائل الشیعه، ج ۱۱، ص ۵۸۰). در روایتی نیز صفوان جمال گوید: «خدمت حضرت صادق (ع) حضور داشتم که مردی از اهالی مکه وارد شد و از آن حضرت تقاضا کرد که در کرایه کردن وسیله سفر به او کمک کند. چون چنین کاری به حرفه من مربوط می‌شد، امام فرمود: برخیز و برادرت را یاری کن، من با او رفتم و خداوند وسیله را مهیا ساخت. دوباره به منزل امام برگشتم. پرسید چه کردی؟ پاسخ دادم: نیازش برطرف شد. فرمود: این کار از هفت بار طواف کعبه برتر است» (اصول کافی، ج ۲، ص ۱۵۸). همچنین نقل شده است که حضرت صادق (ع) همراه خدمتگزارش راه میان مکه و مدینه را طی می‌کردند، چشمشان به مردی افتاد که زیر درختی افتاده بود. امام فرمود: «برویم ببینیم چه شده است. من بیم آن دارم که از تشنگی به این حال افتاده باشد. هنگامی که به نزدش رسیدند، امام پرسید: آیا تشنه‌ای؟ پاسخ داد: آری.

حضرت فرمود: مصادف، از مرکب فرود آی و او را سیراب ساز (وسائل الشیعه، ج ۶، ص ۲۵۸). امام صادق (ع) نیز در سخنی چنین می‌فرماید: «المسلم أخو المسلم لا یظلمه و لا یخذله و لا یحرمه فی حق علی المسلمین الاجتهاد فیه و التواصل و التعاون علیه و المواساه لاهل الحاجه و العطف منکم تکونون علی ما أمر الله فیهم رحماء بینکم متراحمین» مسلمانان با هم برادرند، نباید به یکدیگر ستم کنند یا همدیگر را خوار دارند. نباید به محرومیت هم رضا دهند. مسلمانان باید در این راه بکوشند و مواسات و تعاون کنند و به نیازمندان مدد رسانند. همانا خداوند به رحمت و عطف میانشان فرمان داده است (بحار الانوار، ج ۷۴، ص ۲۵۶).

پرداختن به امور فرهنگی و پاسخگویی به عطش معنوی جامعه نیز همکاری ائمه معصومین (ع) را طلب می‌کرد و چنین کاری جز از عهده برگزیدگان الهی بر نمی‌آید. ایشان با تمام وجودشان فقر فرهنگی و معنوی و بسیاری از مشکلات اجتماعی مردم را درک کرده و با ایثار و ازجان‌گذشتگی در رفع آن می‌کوشیدند و به مردم، مدد می‌رساندند. پاسخ‌های امیرمؤمنان (ع) به مشکلات علمی، که خلفا با آنان روبه‌رو می‌شدند، بی‌شمار است (نهج البلاغه، خطبه ۱۴۶) در زمان معاویه، قیصر روم، سؤالاتی پیرامون مسائل اعتقادی برای معاویه فرستاد و از او پاسخ آنها را خواست. ولی معاویه و اطرافیان از عهده هیچ یک از آنها بر نیامدند و به‌ناچار آنها را نزد امام حسن مجتبی (ع) فرستاد تا پاسخ گوید. امام علی (ع) نیز پاسخی متین و در خور ستایش برایشان فرستاد (تحف العقول، ص

۱۶۴) عصر امام صادق (ع)، عصر شکوفایی علمی و هجوم فرهنگ‌های بیگانه به جامعه اسلامی بود که آن حضرت با دانش سرشار خود از منبعی وحی، سرچشمه می‌گرفت، مردم را از نظر فکری و عقیدتی در برابر دشمنان تجهیز می‌کرد. شاید بتوان گفت امداد فکری و فرهنگی جامعه، زیباترین و ارزشمندترین نوع همکاری اجتماعی است که به طور مرتب و بدون وقفه از سوی معصومین (ع) به‌ویژه از عصر حضرت امام باقر و صادق (ع) تا پایان دوران حضور امامان (ع) و در زمان غیبت صغرا نیز کم‌وبیش ادامه یافته است. بحث و مناظره و در نتیجه محکوم کردن گروه‌هایی به نام دهری‌ها، زندیق‌ها و صوفیان توسط حضرت صادق (ع) (بحارالانوار، ج ۴۷، ص ۳۳۴) و نشست‌های علمی مکرری که حضرت رضا (ع) در آن به تبیین ابعاد مختلف علوم می‌پرداخت، (بحارالانوار، ج ۴۷، ص ۳۳۴) همه در راستای هر چه بیشتر بارور کردن استعدادهای جامعه اسلامی صورت می‌گرفت. مبارزه و نبرد، خود، یک حرکت دسته‌جمعی است و بدون همکاری افراد، فرایند و بازتاب چندانی نخواهد داشت. رسول خدا و امامان (ع) در این کارها نیز همکاری‌های لازم را با هم زمان خویش انجام می‌دادند. براء پسر عازب گوید: «در جنگ خندق، رسول خدا (ص) را مشاهده کردم که مانند دیگران، خاک حمل می‌کرد و گردوغبار، سروریش را پوشانده بود» (فضائل الخمسه، ج ۱، ص ۱۷۱) در جنگ بدر امیر مؤمنان (ع)، حمزه و عیبه با سه تن از جنگاوران قریش درگیر شدند. حضرت علی (ع) و حمزه، نبرد طلبان خود را در همان لحظه نخست به خاک افکندند. سپس به کمک عیبه شتافتند و هم‌اورد او را نیز کشتند (فروغ ابدیت، ج ۱، ص ۴۱۸).

همچنین، بخشی از همکاری ائمه معصومین (ع) با مردم در امور اقتصادی انجام می‌گرفت و ایشان همواره خواهان رفاه و آسایش مردم بودند. همین‌طور ائمه معصومین (ع) به‌عنوان پیشوایان واقعی مردم، برنامه‌های جامعی برای کمک به مستمندان و قشر کم‌درآمد ارائه داده‌اند که نشانگر سیره والای آن مردان فرزانه است (کلانتری و همکاران، ۱۳۹۴).

تعاون و تحکیم خانواده

اولین قدم همکاری، در محیط باصفای خانواده برداشته می‌شود. پیشوایان معصوم (ع) با اعضای خانواده خود کمال همکاری را داشتند و هیچ‌گونه ناهماهنگی در زندگی‌شان رخ نمی‌داد. روزی رسول اکرم (ص) وارد منزل امیرمؤمنان (ع) شد. دید او و حضرت زهرا (س) مشغول آسیا کردن غله هستند، پرسید کدام یک از شما خسته است؟ حضرت علی (ع) پاسخ داد: ای پیامبر! فاطمه

خسته است. حضرت به او فرمود: دخترم! برخیز. او برخاست و پیامبر (ص) به جای او به آسیا کردن پرداخت (بحارالانوار، ج ۴۳، ص ۵۰) یکی از همسران آن حضرت گوید: «رسول اکرم (ص) به امور منزل رسیدگی می کرد تا وقت نماز، آن گاه به مسجد می رفت» (الوفا به احوال المصطفی، ج ۲، ص ۴۳۵)

امام علی (ع) در نهج البلاغه با تأکید بر روح تعاون و یکدلی بین خویشاوندان، آنها را به یاری و مهربانی با یکدیگر دعوت می نماید، آنجا که می فرماید: «ای مردم! انسان هر مقدار که ثروتمند باشد، باز از خویشاوندان خود بی نیاز نیست که از او با زبان و دست دفاع کنند. خویشاوندان انسان، بزرگترین گروهی هستند که از او حمایت می کنند و اضطراب و ناراحتی او را می زدایند و در هنگام ورود مصیبت ها به او، پرعاطفه ترین مردم هستند. آن کس که دست دهنده خود را از بستگانش باز دارد، تنها یک دست را از آنها گرفته، اما دسته ای فراوانی را از خویش دور کرده است و کسی که پروبال محبت را بگستراند، دوستی خویشاوندانش تداوم خواهد داشت» (وسائل الشیعه، ج ۱۶، ص ۳۷۲).

تعاون، شاخص ایمان و اسلام

اهمیت تعاون و آثار مثبت آن در جامعه به قدری است که امام صادق (ع) به نقل از پیامبر اکرم (ص) می فرماید: «من أصبح و لایهتم بامور المسلمین فلیس منهم و من سمع رجلا ینادی یا للمسلمین فلم یجبه فلیس بمسلم». «کسی که صبح کند و اهمیتی به امور مسلمانان نداشته باشد، از مسلمانان نیست. هر کسی که بشنود مردی با ندای خود، طلب یاری می کند و او را پاسخ نگوید، مسلمان نیست» (کافی، ج ۲، ص ۱۶۳) یعنی شاخص مهم مسلمانی و ایمان را اهتمام ورزیدن به رفع مشکلات دیگران عنوان فرموده است. همچنین، امام علی (ع) فرمود: «طلب التعاون علی إقامة الحق دینة و أمانة» (عیون الحکم و المواعظ، ح ۵۵۶۳) یعنی درخواست همکاری برای برپا کردن حق، نشانه دینت و امانت داری است. ر جای دیگر ایشان می فرمایند: «من واجب حقوق الله علی العباد النصیحة بمبلغ جہدهم و التعاون علی إقامة الحق بینهم» از حقوق واجب خدا بر بندگان، خیرخواهی به اندازه توان، و یاری کردن یکدیگر برای برپایی حق در میان خود است (نهج البلاغه، خطبه ۲۱۶).

منع تعاون در امور غیر مشروع

هر چند تعاون و همیاری در امور نیک و خیر، ارزش فوق العاده ای دارد، ولی در نقطه مقابل، کمک و تعاون در امور شر، بغي و ستمگری دارای عقوبت هولناکی است به گونه ای خواری در راه اطاعت

خداوند بهتر از عزت در راه معصیت خداست. امام علی علیه السلام در این باره چنین می فرماید: «أَلَا إِنَّ الدَّلَّ فِي طَاعَةِ اللَّهِ أَقْرَبُ إِلَيَّ الْعِزُّ مِنَ التَّعَاوُنِ بِمَعْصِيَةِ اللَّهِ» آگاه باشید که خواری در راه اطاعت خدا به عزت نزدیک تر است از یاری کردن یکدیگر برای نافرمانی خدا (تحف العقول، ص ۲۱۷).

حضرت امام صادق (ع) در بیان دیگری می فرماید: «روز قیامت، دستیاران ستمگران، در سرآورده های آتشین جای می گیرند تا خداوند میان بندگان داوری کند (کافی، ج ۵، ص ۱۰۷) همچنین حضرت در سخنی حکیمانه چنین می فرماید: «المسلم اخو المسلم لا يظلمه و لا يخذله و لا يحرمه في حق علي المسلمين الاجتهاد فيه و التواصل و التعاون عليه و المواساة لأهل الحاجة و العطف منكم تكونون علي ما امرالله فيهم رحماء بينكم متراحمين» (بحار الانوار، ج ۷۴، ص ۴۲۴) مسلمانان با هم برادرند، نباید به یکدیگر ستم کنند یا همدیگر را خوار دارند. نباید به محرومیت هم رضا دهند. مسلمانان باید در این راه بکوشند و مواسات و تعاون کنند و به نیازمندان مدد رسانند. همانا خداوند به رحمت و عطف میان نشان فرمان داده است. یعنی نه تنها مسلمان باید به گونه ای رفتار کند که دیگران از گفتار و رفتار او سلامت و در امان باشند، بلکه باید برای خیررسانی به دیگران نیز تلاش کند. چنان چه امام رضا (ع) در بیان شریفی در تحف العقول یکی از شروط دهگانه کمال عقل انسان را در امان بودن مردم از شر او دانسته اند: «الشر منه المامون و الخیر منه المامول» (تحف العقول، ص ۴۶۷) مردم از شر او در امان هستند و اطمینان دارند که شری از ناحیه او متوجه آنها نخواهد شد... یعنی دیگران از شر او در امان و خیررسانی توسط او به مردم، آرزو و انتظار دیگران است.

۱-۶-۳. مصادیق تعاون در اسلام

۱. امر به معروف و نهی از منکر:

یکی از نمونه های تعاون و همکاری در اسلام که بسیار هم مورد تأکید معصومین علیهم السلام بوده است، امر به معروف و نهی از منکر می باشد. از نظر اسلام، سرنوشت فرد و جامعه به هم پیوند خورده است و سلامت هر یک بر دیگری تأثیر می گذارد. کسی که امر به معروف و نهی از منکر می کند، در حقیقت در انجام گرفتن کارهای نیک و ترک اعمال زشت و ناپسند با دیگران همکاری می نماید. دین مقدس اسلام، برای دورماندن جامعه از سقوط و تباهی، مؤمنان را به برقراری فریضه امر به معروف و نهی از منکر میان خودشان سفارش می کند و می فرماید: «والمؤمنون والمؤمنات بعضهم أولياء بعض بالمعروف وینهون عن المنکر (سوره توبه، آیه ۷۱) و مردان و زنان با ایمان دوستان یکدیگرند که